

dingen waren er veel amicaler dan je van een van Java afkomstige maatschappij zou verwachten' (134). De behandeling van koeliearbeid is tamelijk uitvoerig (144-156) maar gaat geheel voorbij aan de recente discussie onder historici hierover. Zelfs Bremans bekende boek, *Koelies, planters en koloniale politiek*, wordt niet genoemd, hoewel ik het vermoeden heb dat de auteur de derde druk hiervan gebruikt heeft om te citeren uit het Rhemrevrapport over de misstanden in Deli aan het begin van de twintigste eeuw (de betreffende citaten gaan alleen vergezeld van paginanummers zonder verdere vindplaats).

Een strakkere redactie was de vormgeving van het betoog ten goede gekomen. Gemakkelijk te vermijden feitelijke onjuistheden waren dan ook te verhelpen. Ik geef slechts een klein voorbeeld. Er vonden in augustus 1999 geen verkiezingen in Indonesië plaats waardoor Abdurrahman Wahid president werd (74). Een nieuw parlement werd gekozen in juni 1999 dat vervolgens in oktober van dat jaar de nieuwe Indonesische president koos.

Deli was een begrip, méér dan een puur geografische aanduiding. Zo staat het op de achterflap en dat weet Goedhart ook overtuigend over te brengen. Maar Deli is tevens een mythe geworden en daarvan legt dit boek evenzeer getuigenis af.

J. Thomas Lindblad

I. van Hilvoorde, *Grenswachters van de pedagogiek. Demarcatie en disciplinevorming in de ontwikkeling van de Nederlandse academische pedagogiek (1900-1970)* (Dissertatie Utrecht 2002; Baarn: HB uitgevers, 2002, 255 blz., ISBN 90 5574 388 7).

Binnen de Nederlandse universiteiten hebben de pedagogische wetenschappen een lage status. Het dominante imago is dat ze niet wetenschappelijk genoeg zijn. Deels komt dat door het veelal praktijkgerichte karakter van de discipline, waardoor de opleiding weinig theoretisch heet te zijn. Vergelijkbare kritiek valt het onderzoek ten deel. Afgezet tegen verwante disciplines, de psychologie voorop, zou pedagogisch onderzoek empirisch en methodologisch te kort schieten. Ivo van Hilvoorde volgt in de dissertatie waarop hij in 2002 in Utrecht promoveerde, het spoor terug tot het moment waarop de pedagogiek als wetenschap zijn entree maakte in de Nederlandse academische wereld.

Vanaf het begin moest de Nederlandse pedagogiek zich verhouden tot twee medespelers van formaat of, in de terminologie van Van Hilvoordes boek, 'demarcatiearbeid' verrichten. De eerste 'demarcatie' kwam vanuit de pedagogische praktijk. Van oorsprong nauw verbonden met de onderwijzersopleidingen en met het onderwijsveld, kon de Nederlandse pedagogiek alleen universitaire status verkrijgen als zij de connotatie met 'kweekschoolpedagogiek' van zich zou weten af te schudden. 'De tweede afgrenzing betrof die met de psychologie. In de beginfase beschouwde men in pedagogische kring de psychologie als een — zij het onmisbare — 'hulpwetenschap'. Het was aan de psychologen om de empirische feiten aan te dragen waarmee de pedagogen hun normatieve doelen konden realiseren, zo werd gesteld. Op termijn echter zou de psychologie zich juist als een belangrijke concurrent gaan manifesteren.

Van Hilvoorde ontleende zijn keuze voor demarcaties als invalshoek aan het theoretisch kader van de wetenschapsonderzoeker Thomas Gieryn. Dat maakte het hem mogelijk om bij het bestuderen van disciplinevorming zowel wetenschapsinterne als -externe elementen te betrekken en zodoende aan de vruchteloze en achterhaalde tegenstelling tussen beide perspectieven te ontstijgen. Van Hilvoordes eigen begrenzing, die van de tijd, wordt voor het beginjaar 1900 bepaald door de rede waarmee Nederlands' eerste privaattoelichting in de pedagogiek zijn functie

aanvaardde en daarmee de pedagogiek als academische discipline op de kaart zette. De einddatum van het boek, het jaar 1970, koos Van Hilvoorde omdat toen het laatste restje psychologie uit de meest prestigieuze leerstoel pedagogiek, die van Langeveld, verdween.

De belangrijkste bron voor Van Hilvoordes geschiedschrijving vormt de inhoud en het redactie-archief van het (in aangepaste spelling nog steeds bestaande) tijdschrift *Paedagogische Studiën* (*PS*). Door deze keuze komen ook nadrukkelijk drie individuele grenswachters in beeld die binnen de redactie een dominante rol speelden: de eerste universitaire pedagoog J. H. Gunning Wzn (1859-1951), de gezichtsbepalende hoogleraar in de pedagogiek tijdens het interbellum Ph. A. Kohnstamm (1875-1951) en de hoogleraar uit de Utrechtse school M. J. Langeveld (1905-1989) — de enige van wiens geschriften huidige pedagogiekstudenten nog steeds (moeten) kennismaken.

Aan het gebruik van *PS* als dominante bron, hoe prestigieus en daarmee wellicht representatief dit niet religieus gebonden tijdschrift ook was en is, kleven wel een paar nadelen. Zo blijven hierdoor in deze verzuilde periode het orthodox-protestantse en rooms-katholieke geluid grotendeels achterwege. Maar de auteur vindt dit geen probleem. Hij beoogt noch pretendeert volledigheid. Het gaat hem erom inzicht te geven in de disciplinevorming van de pedagogiek, in het bijzonder met betrekking tot processen van afgrenzing en uitsluiting, aan de hand van vier *casestudies*, weergegeven in evenzoveel hoofdstukken. Een ervan — de beginfase van de academische pedagogiek rond 1900 — laat met behulp van andere bronnen dan *PS* zien hoe de wetenschappelijke pedagogiek zich distantieerde van zowel kweekschoolpedagogiek als onderwijspraktijk, twee andere belichten elk een cruciaal moment — één in het interbellum, één omstreeks 1950 — in de demarcatie met de psychologie. De vierde *casestudy* betreft een geschiedenis van *PS* zelf; in dit hoofdstuk komen beide demarcaties aan bod.

Met uitzondering van het hoofdstuk over *PS* zelf zijn de *casestudies* gerangschikt rondom één of enkele hoofdrolspelers. Die keuze levert dynamische, soms vermakelijke en dan weer dramatische geschiedschrijving op. Wie krijgt geen medelijden met de arme kweekschoolpedagoog Harm de Raaf als die in 1906 genadeloos wordt weggeschreven door de aanstormende onderwijs vernieuwers Theo Thijssen en Pieter Bol die elke pedagogische wetenschap verfoeiden? Wie voelt niet iets van leedvermaak als een slimme Gunning de twee jonge helden vervolgens inpakt met zijn subtiele retorische onderscheid tussen een 'wetenschap van de pedagogiek' die niet en een 'wetenschappelijke pedagogiek' die wel acceptabel zou zijn? Op deze manier lukte het Gunning om zowel de kweekschoolpedagogiek van De Raaf cum suis alsook de nieuwerwetse onderwijspraktijk buiten de deur te houden en zo de pedagogiek te academiseren — een geslaagde demarcatie dus.

Minstens zo dramatisch maar aanmerkelijk minder succesvol verliep de 'demarcatiearbeid' met de psychologie. In het interbellum lijken de pedagogen nog oppermachtig. Gunning en Kohnstamm namen toen bijvoorbeeld fel stelling tegen de testpsycholoog J. Luning Prak, die het waagde om uitspraken te doen over schoolpedagogische problemen en daarmee de grens te doorbreken. Maar na de Tweede Wereldoorlog werden de rollen omgedraaid en zetten de psychologen de aanval in tegen invloed van pedagogen op hun discipline. Het bracht de eerbiedwaardige grenswachter Kohnstamm lijnrecht tegenover een jonge lector in de psychologie, de later vermaarde hoogleraar A. D. de Groot. Met als finale uitkomst dat de pedagogiek in de beeldvorming uiteindelijk verwerd tot wat Van Hilvoorde het 'ziekelijke tweelingzusje van de psychologie' noemt.

Van Hilvoordes boek leest als een trein en bij tijd en wijle zelfs als een roddelblad. Allerlei incidenten worden breed uitgemeten, zonder dat de betekenis ervan voor het onderwerp altijd even duidelijk wordt. Zo ontardt het boek regelmatig in anekdotiek, waardoor de lezer het

zicht op de grote lijn bijster raakt. Omdat de 'Werdegang' van de pedagogiek bovendien casuïstisch beschreven wordt aan de hand van beperkt bronnenmateriaal, kan men zich afvragen hoe eenzijdig Van Hilvoordes verhaal is. Verificatie van deze vraag is haast niet mogelijk omdat er tot nu toe nauwelijks over het onderwerp is geschreven — de dissertatie van Ernst Mulder (*Beginsel en beroep. Pedagogiek aan de universiteit in Nederland 1900-1940*) uit 1989 vormt de enige substantiële publicatie.

Desondanks levert deze dissertatie een waardevolle bijdrage aan de Nederlandse wetenschapsgeschiedenis. Voor buitenstaanders in pedagogienland is echter een waarschuwing wel op zijn plaats. Anders dan de titel doet vermoeden, handelt de dissertatie namelijk uitsluitend over de teloorgang van de oudste variant van de pedagogische wetenschappen, te weten de wijsgerig-theoretische pedagogiek. Later ontstane sub-disciplines als de onderwijskunde en de orthopedagogiek worden niet behandeld — en zijn bovendien nog springlevend. Maar voor Van Hilvoorde lijkt dit niet te tellen. Door heel het boek heen schemert heimwee naar een verloren tijd, toen de wijsgerige pedagogiek nog het hart van de pedagogische wetenschappen vormde. En dus kan hij niet anders dan eindigen met de gevleugelde woorden van Kohnstamm dat de pedagogiek 'wijsgerig zou zijn, of niet zou zijn.' Zodat hij, onbedoeld, bijdraagt aan de beeldvorming waarmee deze bespreking begon.

Mineke van Essen

M. Wilke, *Voor den opbouw van Drenthe. 'Vrouwen, maatschappelijk werk en modernisering in Drenthe 1915-1951* (Dissertatie Groningen 2002, Drentse historische reeks IX; Assen: Van Gorcum, [Zuidwolde]: Stichting het Drentse boek, 2002, viii + 198 blz., €22,50, ISBN 90 232 3821 4).

Nadat de nationale media zich massaal op de hongerende, in plaggenhutten wonende Drentse veenarbeiders hadden gestort, werd in 1925 de 'Centrale Vereeniging voor den Opbouw van Drenthe in het bijzonder de veenstreek' opgericht. 'Opbouw Drenthe' gold tot dusverre als het voorbeeld van het vooroorlogse maatschappelijk opbouwwerk en als het model waarnaar na de oorlog de te stichten provinciale opbouworganen werden gemodelleerd. Zeker in de historisch-andragogische literatuur heeft de organisatie veel aandacht gekregen, mede omdat zijn medewerkers Jo Boer en Herman Broekman uitvoerig publiceerden over de inhoudelijke ontwikkeling van het Drentse opbouwwerk.

Margrith Wilke wil in haar dissertatie 'Opbouw Drenthe' in een meer historisch perspectief plaatsen dan in de literatuur over opbouwwerk en andragologie tot dusverre gebeurde. Zij stelt de belangrijke vraag in hoeverre 'Opbouw Drenthe' te beschouwen was als een poging om regionale (sociale) opbouwpolitiek te ontwikkelen in het kader van de sociaal-economische en politieke ontwikkeling van de provincie. In hoeverre dus werd de sociale zorg ingezet om een sociaal-economische modernisering te bewerkstelligen? Daaruit komt Wilke tot drie kernvragen: was de organisatie bedoeld als een directe ad hoc crisismaatregel of eerder onderdeel van een moderniseringspolitiek; hoe dacht men de doelstellingen te verwezenlijken en welke politieke keuzen moesten daarbij worden gemaakt; waarom kreeg het maatschappelijk werk een belangrijk aandeel in de werkzaamheden en wat was daarbij de inzet van vrouwen?

Het boek begint met een hoofdstuk over de beeldvorming van Drenthe in de negentiende en twintigste eeuw. De opkomst van de fotoreportage in geïllustreerde tijdschriften en de Drentse venen als 'hot issue' in de landelijke pers speelden daarbij een belangrijke rol. De beeldvor-